

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/71/52-58>

Aygün Paşa qızı Əliyeva
Bakı Slavyan Universiteti
dissertant
aliyeva.aygun2017@list.ru

BƏDİİ YARADICILIQDA ŞÜURSUZLUQ PROBLEMİ

Açar sözlər: instinktlər, təzadlı hisslər, meyllər, sevgi, dərkolunmayan motivlər

The problem of the unconscious mental in artistic creation Summary

The article "The problem of the unconscious mental in artistic creation" is devoted to the analysis of the unconscious in artistic creation. The study of artistic creation is scientifically necessary both from the point of view of consciousness and from the point of view of the unconscious. The unconscious is one of the urgent, but insufficiently studied problems. The article describes the elements of the unconscious, with the help of which the author conducts a psychological analysis.

Key words: *instincts, conflicting feelings, inclinations, love, unconscious motives*

Giriş

İnsan davranışı, hərəkətləri birbaşa insan psixikasının şüursuz prosesləri ilə əlaqəlidir.

Sosial varlığa çevrilən insan bioloji və psixoloji fərdiliyini itirmir və fərdiyyət insanın bütün fəaliyyətinə təsir göstərərək, özünü bütün sosial fəaliyyətlərdə göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu hərəkətlər bədii yaradıcılıqda yaxşı əks olunur və bədii yaradıcılığın öyrənilməsi həm şüurun, həm də şüursuzluğun psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi üçün zərurət yaradır.

Şüursuzluq psixologiyanın ən aktual, lakin yetərincə öyrənilməmiş sahələrindən biridir. Bu problem yalnız psixoloqlar üçün deyil, eyni zamanda filosoflar, sosioloqlar, ədəbiyyatşünaslar və digər sahələr üçün də böyük maraq doğurur. Şüursuzluq ətrafında müzakirələrin hələ də davam etməsi bunun köhnə problemlərdən olmasının göstəricisidir. Şüursuzluğun öyrənilməsi şüurun və bütövlükdə psixikanın mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsinə və beyni tədqiq edən elmlərin inkişafına kömək edir. Praktiki olaraq bu məsələ, elmi və bədii yaradıcılıq problemi ilə yanaşı, şüurla şüursuzluq arasındakı vasitə problemi ilə də əlaqəlidir.

Bədii yaradıcılıq sənət yaratmaq prosesidir, bu və ya digər dərəcədə yenidir, eləcə də özündə yenilikçilik komponentlərini ehtiva edir. Ümumi psixologiya bir çox elmlər kimi, sənət əsəri yaratmaq prosesini də öyrənir. Bundan başqa ümumi psixologiya incəsənətə şəxsi yanaşma baxımından da yanaşır. Hər hansı bir rəssamın əsəri yaratma prosesi özü şüursuz prosesdir. L.Vıqotski qeyd edirdi ki, "İncəsənət şüursuz bir problemdir, şüursuzluğun sosial həlli-incəsənət ən çox ehtimal olunan cavabdır" (1, 113). Bu iki aspektdən özünü göstərir. İlk növbədə bədii yaradıcılıq prosesi zamanı psixi hallar, proseslər qoşulur. Bədii yaradıcılıqda fərdi yanaşma, konkret fərdlər kontekstində nəzərdən keçirilməli və fərdin sənətkarlıq yaradıcılığının öyrənilməsinə əhatə etməlidir. Həmçinin də fərdi yanaşma, sənətkarın həyatının bütün mərhələlərində bioqrafiyası və şəxsiyyətin formalaşması kimi müstəqil bir tədqiqat sahəsini öyrənir. Bədii yaradıcılığın kökləri "irrasionallığa", aktiv şüursuzluğun qanunauyğunluğuna dayanır.

Davamlı olaraq rəssam tərəfindən ərsəyə gətirilən "bədii qərarlar"ın motivləri hər zaman onun şüurunda mövcud olmur. Bu qüvvələr rəssamın əsərlərindəki münasibətləri əks etdirmə qabiliyyətini təmin edir. Bəşəriyyət tarixi inkişaf etsə də incəsənətin və mədəniyyətin əsas dəyişməz gücünü dəyişmir. K.Yunqa görə: "Yaradıcılıq prosesi, ümumiyyətlə izləyə bildiyimiz qədər, arxetipin şüursuz ruhlandırılmasında, sənət əsərinin tamlığına qədər onun açılmasında, plastiki.

Bədii yaradıcılıq prosesinin təhlili və şüursuzluğun təzahürü məşhur psixoloq, psixiatr Z.Freydin əsərlərində öz əksini tapmışdır. Şüursuzluq psixikasının ideyaları Z.Freydin adı ilə də

bağlıdır, bundan əlavə psixoanalitikin istiqaməti yalnız mütəxəssislər - psixoloqlar və psixiatrlar arasında deyil, həm yazıçılar və ədəbiyyatşünaslar, eləcə incəsənətin digər elmi anlayışlarında böyük uğur qazanmışdır. Freyd yeni bir sahənin, psixoanalizin yaradıcısıdır və bu sahədə böyük uğurları vardır, eyni zamanda şüursuzluq nəzəriyyəsinin və analitik açıqlamanın banisidir. Bu beyin fəaliyyətinin xüsusi bir növü-mürəkkəb əqli fəaliyyətin şüursuz formalarının mövcudluğunu adi ilə tanınan dövrünün yeganə nəzəriyyəsi idi. Bu nəzəriyyə fəaliyyətin müəyyənləşdirilməsinə və onun təsirinə imkan verən yeganə nəzəriyyə idi. İnsan intellekti yalnız reallığı əks etdirmək üçün vasitə deyil, eyni zamanda şüursuz qüvvələri gizlətmək üçün bir cihazdır.

Z.Freyd dağıdıcı, destruktiv instinkti insan davranışının hakim motivlərindən biri adlandırdı. Dağıdıcı instinkt insan davranışının hakim motividir. Bunlar, bir qayda olaraq, sosial normaların tələbləri ilə ziddiyyət nəticəsində şüura buraxılmayan, sıxışdırılma mexanizmi vasitəsilə mexanizmi vasitəsi ilə şüurdan uzaqlaşdırılır.

Müxtəlif emosional təcrübələr də insan psixikasında yoluxmuş bir mərkəz təşkil edir. Bu fokus müxtəlif qeydlərdə, səhv hərəkətlərdə, adların unudulmasında və s.-də özünü göstərir. Şüursuz psixika konsepsiyasının ilk dəfə XVIII əsrdə Leybnits tərəfindən formalaşdırıldığı məlumdur.

Elmi və klassik formada psixoanalizin əsası XIX sonu XX əsrin əvvəllərində Avstriyalı psixiatr və psixoloq Z.Freyd tərəfindən qoyulmuşdur. Psixoanalizin nəzəri münasibətləri, müddəaları, prinsipləri fərdi, şəxsi, mədəni və sosial hadisələri izah etmək üçün humanitar sahənin müxtəlif istiqamətlərində tətbiq olunmağa başladı.

Z.Freyd sayəsində psixoanaliz bir istiqamət olaraq həm elmi sahələr, həm də insanın ruhi aləmi ilə maraqlanan insanlar üçün maraqlı və əhəmiyyətli oldu. Bu problem K.Yunq, E.Adler, F.Uznadze, F.İbrahimbəyov, İ.Novruzlu kimi alimlər tərəfindən daha da araşdırılmışdır. Bədii yaradıcılıq psixoanalizin tədqiqatında xüsusi yer tutur. Bədii yaradıcılıq üzərində şüursuzluq problemini araşdırmalar bu günə qədər çox aktualdır. Fəlsəfi və psixoloji nəzəriyyələrdən bəhrələnib öz bədii əsərlərini yazan ədiblərdən biri də rus yazıçısı L.Tolstoydu.

İnsan həyatı yalnız görünən, hiss olunan tərəflərdən ibarət deyil. İnsanın əsas, görünməyən tərəfi onun müstəqil, azad və ölməz ruhudur. Bir insanın ruhi həyatı ağıl, hiss və iradənin məmnunluğundan ibarətdir. Ruh anlayışı insanda Uca Allah qorxusu, vicdanla təzahür edir. Hər bir inanlı insan üçün ruh rəhbər prinsip kimi xidmət edir. L.Tolstoya görə kitab oxuduqda və ya hər hansı bir rəsm əsərinin qavrayışında oxucunun ruhu yazıçı, sənətkarın ruhu ilə birləşir. Əgər sənət əsəri insanda müəllifin ruhu ilə birləşərək birlik hissi oyadırsa, bu yüksək sənətdir. Birlik, qavrayış ruhun sənətkar ruhu ilə birləşməsi, eləcə də sənətin cəlbədicisi tərəfi və gücüdür. Bu zaman sənətkarın "mən"-i qavrayanın "məni" ilə birləşir.

Sevgi inanılmaz bir hiss, şəxsi xoşbəxtliyin təməlidir. Bu mürəkkəb hiss, bütün insanların xəyal etdiyi sevgi, yalnız seçilmişlər tərəfindən yaşanılan bir hissdır. Sevgi adına yaşayırlar, yaradırlar, həyatlarını qurban verirlər.

Fərqli mədəniyyətlərdə sevgi müxtəlif yollarla xarakterizə olunur. Qədim Hindistan filosofları sevgini üç cazibənin birləşməsi kimi xarakterizə edirdilər: dostluq yaradan ruh, hörmətə səbəb olan ağıl və istəyi doğuran bədən. Sevgi özündə nə qədər istəkləri birləşdirsə, bir o qədər ziddiyyəti də əhatə edir. Sevgi özünəməxsus şəkildə insanın xarakterini, istiqamətini və mənəvi sərvətini əks etdirir. Bir çox filosoflarının utopik fikirlərindən biri sevginin hər şeyə qadir olması, bütün həyat ziddiyyətlərini həll etmə qabiliyyətinə malik olmasına inamdır. Sevginin yalnız bəşəriyyətə sevinc gətirən harmoniya olması fikri, sevgi anlayışında birtərəflilik göstərir. Qədim Çin filosofu və mütəfəkkiri Konfutsi sevgi haqqında üç fikir söyləmişdir: "kədər olmadan insansevərlik, xəyal qırıqlığı olmadan qazınan bilik və qorxmada cəsarət." (3, 87) Sevgi ilə birlikdə insanın həyatına ən dərin ağrılar və faciələr də daxil olur. Sevgidə çox şey təsadüflərdən asılı olur və bu səbəbdən də sevgi ən böyük risk hesab edilir.

Əgər insan şəxsi xoşbəxtliyini yalnız sevgidə görərsə, sonra qarşılaşdığı çətin həyat xəyal qırıqlığına çevrilə bilər. Sevgi xəyali bir hissdir, ona olan istəklər nə qədər çox olarsa, insan bir o qədər də ziddiyyətlə qarşılaşa bilər. O həyata çox bənəyir, həyat kimi çoxşaxəli və ziddiyyətlidir. Sevginin təzahürü də çox yönlüdür. Sevgi hər cür dəyişikliklərdə, illüziyalarda, sentimentallıqda

özünü göstərir. Bu hiss şəxsiyyətin özünü xarakterizə edən, ifadə edən, insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində və əlaqələrində özünü göstərir. Bu və ya digər növ sevgi özümüzün mümkün qədər yaxşı xüsusiyyətlərini aşkara çıxarır. Qəribə mədəniyyətinə nəzər yetirsək sevgi dörd növə bölünür: libido -birinci növ, çoxalma arzusu və insanlar arasındakı münasibətlərin ən yüksək forması olan-Eros ikinci növdür. Dostluq, qardaş sevgisi-filiya üçüncü növdür. Dördüncü növ- Agape-karitas insanın yaxınına olan sevgi, onun rifahı naminə qayğı göstərmək, bu eyni zamanda Tanrının insana olan sevgisinin prototipidir.

Görkəmli Avstriyalı psixoloq, psixiatr Ziqmund Freyd sevginin instinkt olduğuna inanaraq, bütün insan həyatının iki instinkt təşkil etdiyini-sevgi və ölüm (Eros və Thanatos) müəyyənləşdirdiyini qeyd edirdi. Eros insan psixikasındakı ən güclü qüvvədir. İnsan inkişaf etsə də, sosial institutlarını inkişaf etdirsə də, heyvani hisslərdən ona miras qalan cinsi enerji dəyişmir və mahiyyət etibarilə sevgi ibtidai dövrlərdə olduğu kimi qalır. Freydə görə, instinktə əsaslanan sevgi insan mədəniyyətinin əsasını təşkil edir. Bu hiss insanı digərinə bağlayır, ailələri, qəbilələri, xalqları, millətləri bütövlükdə insanlığı birləşdirir.

Sevgi şəxsiyyətin özünü təsdiqi və özünü inkarıdır. Başqa bir insanı hiss etmək, onu daha dərinləndirən anlamaq üçün insan özünü inkar etməyi, başqasında özünü təsdiq etməyi bacarmalıdır. İnsan özünü başqa bir insana həsr etməkdən qorxmamalıdır, əks halda sevgi qarşısında qorxusu olacaqdır. Hər şeydən əvvəl sevgi ondan geniş istifadə etmək deməkdir. Birinə sevgi vermək insana böyük sevinc bəxş edir, insanın canlılığına dəlalət edir. Z.Freyd qeyd edirdi ki, "...Bu prosesdə nə isə doğulur və prosesə cəlb edilən hər iki insan həyata minnətdar olur, bu hiss onları yaşadır" (4, 163) Lakin özünü yalnız sevgiyə həsr etmək zənginləşmək demək deyil. Müğənni auditoriyasından ilham alır, aktyor tamaşaçılarından, müəllim şagirdlərindən. Təbii ki, sevgi vermək və tamamilə sevmək insanın xarakterindən asılıdır. Sevgidə həmişə sevgi obyektini üçün maraq, qayğı olmalıdır. Sevgi həm insanlara, həm də heyvanlara qarşı hərəkətlərdə özünü göstərir. İnsana maraq göstərmədən sevgi haqqında çox danışmaq olar, lakin o zaman bu cür sevgi inandırıcı olmur. Belə olduğu təqdirdə sözlər hərəkətlərlə müşayiət olunmalı, maraq və qayğı hörmətə, məsuliyyət isə azadlığa səbəb olmalıdır. Bunlar sevginin tərkib hissələridir. Və görünən budur ki, bu komponentlər haqqında məlumat bizə sevgi qapılarını açmağa açar verir, amma sevginin mahiyyətini açmaq o qədər də asan deyil.

Sevgi şüur üçün anlaşılmaz bir fenomendir, bəlkə onun cazibəsi misilsizliyində və müstəsnalığındadır? Bəlkə bildiklərimizdən çox xəyallarda daha çox həqiqət var? Sevgini araşdıran Volter möcüzələrin biz onları anladığımız anda yoxa çıxdığını qeyd edir. Sevgidə hər şey fərdi olur. Həm sevginin, həm məhəbbətin gücü, həm də sevginin müddəti insanın xarakterindən asılıdır və xarakter şəxsiyyətin fərdi xüsusiyyətidir. Sevgidən yalnız xoş fürsətləri gözləmək və yalnız ən az müqavimətli yollardan getmək hər şeydən öncə özümüzdə ciddi zərər verə bilər. Qəlbin dərinliklərində asan əldə olan şeyi qorunmaq mümkün olmur. Belə çoxsaylı süni qələbələr şəxsiyyətin çökməsinə, tənəzzülünə səbəb ola bilər. Sevginin gücü özünü qalib gəlmək bacarığındadır. Əlbətdə bu o demək deyil ki, sevgi yolunda qəsdən müxtəlif maneələr qoymaq lazımdır. Şəxsiyyətdən çox şey tələb edən sevgi stereotipləri və qərəzləri məhv etməklə böyük işlər görür. Müxtəlif müşahidələrin təsdiq etdiyi kimi, güclü bir xarakterə malik olan insanların sevgisi daha dərin şəkildə ifadə olunur. E.Fromm "Sevgi sənəti" adlı əsərində qeyd edirdi: "Bu sənətə yiyələnmək üçün nizam-intizamı, diqqətli, səbrli, marağını ifadə edə bilmək, obyektiv, cəsarətli, şən və s. qabiliyyətlərə ehtiyac vardır" (5, 177) E.Fromm sevgini xarakterin xüsusiyyəti hesab edir və yuxarıda qeyd edildiyi kimi xarakter həyat təcrübəsində qazanılmış fərdi xüsusiyyətlərin məcmusudur. Və sevgi bu fərdi və şəxsi xüsusiyyətlərinin gücləndiricisidir. Bir çox insan üçün öz "mən"-i iki "mən" tarazılığından daha vacibdir, çünki insan fərdi nə qədər güclü ifadə olunmuş olsa, parlaq şəxsiyyət olsa, bir o qədər özünə yaxın münasibət qurmağa insan tapmaq çətin olur. Ancaq bu fikrə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Parlaq fərdiyyət həm də parlaq, qeyri-adi sevgiyə qadirdir; lakin bunu əksi olduqda insa dramatik vəziyyətlərə, sığortalanmadığı münasibətlərə düşə bilər.

Sevgi insana dəyərləri dərk etməyə kömək edir, həyat üçün lazım olan özünə hörməti hissini artırır və ruhun katarsisi olan, özünə qapanmaqdan, monoton həyatla məhdudlaşmamaqdan onu

qoruyur. Ancaq bundan başqa qeyd etmək lazımdır ki, sevgi insanı həyat drammatizmindən qoruya bilmir, üstəlik bir çox hallarda onu daha da gücləndirir, insana öz qəlb ağrısını daha kəskin hiss etdirir.

Çox vaxt insanlara kor məhəbbətdən xəbərdarlıq edilir, ümumiyyətlə bu korluq məhdud, zəif xarakterli, dar dünyagörüşlü insanlar üçün xarakterikdir. Bundan başqa ehtiraslı, laqeyd, müşahidəçinin "obyektivliyindən" daha kəskin olan korluq da mövcuddur. Sevgi həm də bir növ korluqdur, çünki bu hiss insanı ətrafdakı hər şeyə eyni dərəcədə diqqətli olma qabiliyyətini itirməsinə səbəb olur. Sevgi insanın yeni dəyərlər dünyasını işıqlandırır.

Həyatın ümumi məzmunundan qoparılan sevgi insanda kor eşq hissini formalaşdırır. Gərginlik şəraitində olan sevgi xəstəliyə bərabər tutulur, lakin bilinən bütün xəstəliklərin ən yaxşısı və ən mükəmməli, sağlamlıqdan belə daha çox qiymətliyə çevrilir. Eyni zamanda sevginin özü şəxsiyyəti formalaşdıran ziddiyyətlər kompleksinə daxil edilmişdir. Bu münasibət həm sərbəst, həm müstəqillik, həm asılılıq, itki və qazanc gətirən məhdudlaşdırıcı bir münasibətdir. Belə ki, bu hiss bir-birinə uyğun olmayan şeyləri birləşdirərək: təməl və təzad, həyat və ölüm, bilinən və bilinməyən xoşbəxtliyin əsasını təşkil edir.

Elmi və nəzəri cəhətdən mənəvi və cismani sevgi münasibətləri problemi bir çox tədqiqatçıların diqqətini çəkir. Bu problem həm dünya ədəbiyyatında, həm də yerli ədəbiyyatda hərtərəfli araşdırılmamışdır. L.Tolstoyun əsərləri indiyə qədər əsasən fəlsəfi və ədəbi cəhətdən tədqiq edilmişdir.

Onun əsərlərinin psixoloji tərəfi dövrümüzdə bir çox gənc tədqiqatçılar üçün maraq kəsb edir və humanitar elmlər arasında böyük populyarlıq qazanmışdır. Lakin L.Tolstoyun əsərlərinin intim-həssas tərəfi bir çox tədqiqatçılar tərəfindən psixoloji tədqiqat baxımından araşdırılacaq mövzu kimi qəbul edilmir. Buna görə, müasir tolstoyşünasların tədqiqatlarında belə L.Tolstoyun əsərlərinin əsas personajlarının sevgi-intim münasibətlərinin öyrənilməsində hələ də boşluqlar vardır.

Bütün fəzilətlərin və ən yüksək fəzilətin əsası olaraq yaxın bir insana sevgi hər bir insanın ruhuna xas olan bir hissdır. Tolstoyun "Dirilmə" romanı fərdin ictimai həyatı, daxili vəziyyəti, zamanı, insanın ömrünün günlərini, saatlarını, dəqiqələrini incəliklə, məharətlə müqəddəsləşdirməsi oxucunu heyrləndirir. Tolstoyun bir psixoloq kimi irəli sürdüyü fikirləri "daxildən" təqdis etmədən, şəxsiyyət və tarix arasındakı sirri, əlaqələri anlamaq mümkün deyil.

"Dirilmə" romanı üzərində on il işləyən yazıçı, psixologiya ilə bağlı son nəşrləri maraqla oxumuş, tez-tez fəlsəfə və psixologiyaya dair jurnalları nəzərdən keçirmişdir. Yazıçı, şüuru öyrənməyin vacibliyini qeyd edən V.Ceymsin "axın və ya çay" və "axar su" öçerkləri ilə yaxından tanış olmuşdur. V.Ceymsin əsərlərinin bir çox müddəaları ilə razılaşmasa da, onun düşüncələri Tolstoyun əsərlərindən yan keçməmişdir.

Yazıcının özünün də etiraf etdiyi kimi, psixoloji ədəbiyyatla tanışlıq onun üçün "ibrətamiz" idi, xüsusən də o, tədqiqatçılar arasında Qefdinq kitablarını daha çox sevmişdir.

Şüurla şüursuz zehni vəziyyət arasındakı əlaqəni öyrənən Qefdinq, "mistisizm yolu" nudan imtina etmişdir. Bu psixoloji düşüncəni L.N.Tolstoyda dəstəkləmişdir. Yazıcının gündəliyindəki qeydlər bunu sübut edir. Şüursuzluq sahəsi Tolstoyun böyük marağına səbəb olmuşdur.

İnsanların yığılması və dirilməsi rəngarəng şəkildə L.Tolstoyun "Dirilmə" romanında təsvir edilmişdir. Əvvəlki əsərlərində olduğu kimi, sevgi məsələləri bu əsərdə də yalnız mənəvi mövqedən təsvir olunur. Qəhrəmanların sevgi münasibətləri isə ümumiyyətlə araşdırılmamışdır.

Sevgi problemi, insanın mənəvi cazibəsinin cismani cazibəsinə qarşı çıxması ilə ifadə olunur. Bu kontekstdə sevgi L.Tolstoyun sonrakı bədii yaradıcılığında açıq şəkildə ifadə olunur.

L.Tolstoyun "Dirilmə" romanındakı cismani düşmə və mənəvi dirçəliş səbəbləri romanın nəsrindən bəri həm ədəbiyyatşünasları, həm də psixoloqları maraqlandırır. Bu hərtərəfli araşdırma tədqiqatçılar üçün böyük maraq doğurur. Lev Tolstoyun yaradıcılığı ədəbi və psixoloji araşdırmalar üçün böyük bir xəzinədir. "Dirilmə" romanında cismani düşmənin səbəbləri və şəxsiyyətin mənəvi dirçəlişi həm ədəbi, həm də psixoloji cəhətdən böyük maraq doğurur. Daha öncə tədqiqatçıların diqqətini çəkməyən bu problem və motivlər L.Tolstoy yaradıcılığının tam şəkildə ortaya çıxması üçün gərəklidir.

Mənəvi eşq insanın bütövlüyü və daxili azadlığı üçün zəruri şərtidir, lakin mənəviyyətin olmaması daxili azadlığın, şəxsiyyəti faciəyə aparan, cismani sevginin ağırlı əzablarına tabe edən bir hissdır. Şəxsiyyətin cismani, təməl hisslərlə mübarizəsi "Dirilmə" romanında izlənilə müşahidə edilir, bu mübarizə yazıçının dini və əxlaqi inanclarına əsaslanaraq yaranır. Düşmə və mənəvi dirçəliş səhnələri, hiss mənzərələri, şübhəsiz ki, Tolstoy dünyasının bədii mənzərəsini daha parlaq, çoxşaxəli və daha maraqlı edir

Tolstoy əsas qəhrəmanların cismani impulslarını pozğunluq, şəhvet və əxlaqsızlıq kimi qiymətləndirir. Tolstoy üçün sevgi xristianlıq anlayışında yaxınına sevgi, eqoistlikdən uzaq olmaq, təmənnəsiz yaxşılıq etmək və heyvani hisslərdən uzaq olmaq deməkdir. Mənəvi sevgi insan dünyasının dühasıdır. Aşağı səviyyəli, həssas sevgi, istər-istəməz iztirablara səbəb olur.

Ruhani sevgi əzabın özünü yaxşılığa çevirməyə, insanı pis düşüncələrdən təmizləməyə qadirdir. 1988-ci ildə L.Tolstoyun qələmə aldığı "Həyat haqqında" adlı traktatında mənəvi sahənin maddi sahədən üstünlüyünü təsdiq qeyd etmişdir. Maddi sərvətləri tamamilə sıxışdırmış, onları son sıraya qoymuşdur.

Tolstoy ən maraqlı xarakteristika günaha vermişdir. Tolstoya görə günah, müxtəlif formalarda özünü göstərir. İnsanın mühitində bir çox cazibələr vardır ki bunlar: günahın "şeytani" cazibəsi, ehtiras cazibəsidir. Bu cazibələr insanın düşüncələrində və hərəkətlərində mövcuddur. Tolstoyun fikrincə, bu cazibə dini, əxlaqi, ictimai fikirlər və inanclar vasitəsilə aradan qaldırılmalıdır. Müəllif romanında personajlarının günaha batmasını bu mövqedən araşdırır. Əxlaqın köməyi ilə dini, əxlaqi ideyalar sayəsində qəhrəmanın ruhunu dirçəldir.

Daha sonra Tolstoy, bədii yaradıcılığın köməyi ilə öz həssaslığını, başqalarını xilas edən cismani cazibəni səylə aşır, özünü xilas edir. "Bu elə onun öz yaradıcılığıdır, tamamilə onunla birləşib, bütün niyyətləri və bütün bacarığı ilə ona qər q olub." (6, 221)

L.Tolstoyun əsərlərindəki sevgi həmişə müqayisəli xarakter daşımışdır. Onun əsərlərində iki növ sevgi mövcuddur: cismani və mənəvi. Əgər cismani sevgi mənəviyyətlə əlaqələndirilsə, ruhən müqəddəsləşdirilsə, deməli, yaxşılığın daşıyıcısıdır, yox əgər ruhən müqəddəsləşdirilməyibsə, onda bu sevgi özündə pislik daşıyır.

"Dirilmə" romanı L.Tolstoyun inanc və prinsiplərinin canlı göstəricisidir. Romanda Tolstoy baş qəhrəman Katyuşa Maslovanın günaha batmasının və Dmitri Nexlyudovun mənəvi cəhətdən dirilməsinin psixoloji tərəfini araşdırır. Romanın başlanğıcında Katyanın Nexlyudova olan sevgisi mənəvi xarakter daşıyır. Katya Nexlyudovla görüşəndə sevinc hissi keçirir, onun hissləri ən saf, ən məsum hisslərdir. İlk öpüşdən sonra isə hər şey dəyişir. Nexlyudovun cismani impulsları bu hisslərin bütün saflığını pozur. Münasibətlər mənəvi-hissi xüsusiyyətdən cismani-şəhvet xüsusiyyətinə keçir.

Bu roman etiraf xarakterlidir və romanda yazıçı öz psixologiyasını əsərə köçürür. Yazıçının böhranlı dövrlərində o dəyərləri yenidən qiymətləndirir və təlatümlü keçmişindən çox peşman olur. Günahkar keçmişinin düşüncələri onu tərk etmir, şüuraltı səviyyədə bütün təcrübə və düşüncələrini bu romana köçürür. Beləliklə, katarsis meydana gəlir, yazıçı ona zülm edən, həyatına müdaxilə göstərən hər şeydən azad olur. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, yazıçının gəncliyi çox fırtınalı, qadınlarla münasibətləri qarışıq olmuşdur. Belə bir psixoloji xarakterli roman yazaraq əslində o, əsas qəhrəmanı xilas etməklə özünü xilas edir.

Tolstoyun yaradıcılığında sevgi və təzahürünün bütün növləri ənənəvi idi. Tolstoy sevgisi 19-cu əsr şəxsiyyətinin əsas konsepsiyalarını özündə cəmləşdirdi. Bu dünyəvi, ailə xoşbəxtliyinin axtarışı idi. Bu sevgi rus klassik ədəbiyyatının bir çox əsərində öz əksini tapmışdır.

L.Tolstoyun dünyası çox qatlı və müxtəlifdir. Müasir dövrdə Tolstoyun əsərləri humanitar elmlərin müxtəlif aspektlərdə öyrənməsi üçün geniş material verir. "Anna Karenina" romanının təhlilində şüursuz ünsürlərin müəyyənəşdirilməsi kimi məqamlara maraq göstərilir. "Anna Karenina" romanı psixoloji, fəlsəfi, ədəbi və s. cəhətdən tədqiq edilmişdir. Romana çox sayda sosial, əxlaqi və psixoloji elmi əsər həsr edilmişdir. "Anna Karenina" romanındakı şüursuz psixika insan varlığının ən vacib formalarından biridir. Romanın səciyyəvi xüsusiyyətləri şüursuz konsepsiya, sabit semantik komplekslər kimi əhəmiyyətli bədii ifadələri özündə ehtiva edir.

“Anna Karenina” romanındakı şüursuz obrazlar L.Tolstoyun fikirləri ilə şərtləndirilmiş, əvvəlcədən zəruri, sistemli şəkildə formalaşdırılmışdır.

Şüursuzluq səviyyəsində yaşamaq və ölüm arzusu eynilik təşkil edir və eyni psixoloji mexanizmlə idarə olunur. Anna sakit, mülayim ailə həyatı yaşayarkən, ruhunda, daha doğrusu şüursuzluğunda, həyat instinkti ilə ölüm instinkti nisbi tarazlıq təşkil edirdi.

Həyatın şüursuz təsviri və şüursuz ölüm arzusu monoton həyat axını ilə tarazlaşırdı. Anna bu vəziyyətdə daha çox nəyi sevdiyini dəqiq deyə bilmirdi: həyatı, yoxsa ölümü? Həyatı həyəcan və ölümcül apatiya halları hiss olunmaz şəkildə bir -birini əvəz edirdi və bu həddlər arasındakı tərəddüd amplitudası böyük deyildi.

Vronskinin onun həyatına daxil olması ilə həyat hissi ilə ölüm hissi arasındakı dəyişiklik və mübarizə prosesi sürətlənir. Vronskiyə olan ehtiraslı sevgi çılğın bir hərəkətə gətirib çıxardı və yalnız həyat instinktinə deyil, ölüm instinktinə də gücləndirdi. Bu ikisi bir-birindən ayrılmazdır - ölüm və həyat. Onun həyata doğru sürətlə hərəkəti eyni şəkildə ölümə aparır.

Anna Kareninadakı şüursuz cəhətlərin bədii təsviri, Tolstoyun psixoloji analizinin formalarından biridir: romandakı şüursuz ünsürlər vasitəsi ilə ayrı-ayrı obrazların xarakteroloji müəyyənliliyi vurğulanır.

Əvvəlcədən düşünmək, proqnozlar oxucunun sujeti qavraması üçün maraq yaradır, gələcək hadisələri dolaylı şəkildə xarakterizə edir, romanın sonunu qabaqlayır və bununla da özündə süjet yaradan funksiya yerinə yetirir. Tolstoyun romanın sujet xəttində işıqlandırdığı müxtəlif qaranlıq səhnələr Anna və Vronski arasında bədbəxtlik, günah və intiqam hissini daha da gücləndirir. Onların əksinə Levin ilə Kiti arasındakı münasibətlər isə əlverişli yolla və xoşbəxtliklə həll olunur.

Nəticə

L.Tolstoy, psixoloji ədəbiyyatla təfərrüatlı tanış olaraq, psixikanın quruluşu ilə, xüsusən də şüursuzluqla maraqlanırdı. Tolstoy həyatını uzun illər insan beynin gizli proseslərinin öyrənilməsinə həsr etmişdir və bunu tamamilə bacarmışdır. Tolstoyu haqlı olaraq klassik rus ədəbiyyatının ən yaxşı psixoloqu adlandırıldı.

Tolstoy insan psixikasındakı şüurlu və şüursuz, rəşional və irrasional anlayışlarının mürəkkəb əlaqələrini təsvir etmək üçün spesifik formalarını, texnikasını işləyib hazırlamışdır.

Tolstoyun əsərlərində olan proqnozlar, əlverişli və əlverişsiz məqamların, zamanın və taleyin motivlərini təşkil edir. Burada "qədər" və "taleh" anlayışlarının mənalı fərqli göstəriciləri: "taleh" sözünün mənası amansız qüvvələrin qaçılmaz müdaxiləsi anlamına gəlir.

L.Tolstoy öz əsərlərində təzadlı hisslərə, şüursuz meyllərə, dərkolunmayan motivlərə müraciət edərək şüursuzluğun tədqiqatı üçün böyük material təqdim edib. Onun son əsərləri özlüyündə sevgi mövzusunu, xüsusən də Tanrıya olan sevgini təzahür edir. Sevgi və onun təzahürlərinin bütün növləri birbaşa insan, insan varlığı mövzusu ilə sıx əlaqəlidir. İnsana biososial varlıq olaraq insanlar fərqli bucaqlardan baxırlar. L.Tolstoy əsərləri özündə Tanrı sevgisini, həyatı dərk etməyi əks etdirir. Ömrünün son illərində Tolstoy cismani sevgiyə yalnız Xristianlıq nöqtəyi-nəzərindən baxmışdır. Bir insan yalnız Allahı sevməklə ölümsüzlük qazanır. Cismani sevgi nəslin artırılması üçün bioloji bir ehtiyac, özünü qorumaq üçün bir instinktdir.

Tolstoy, obrazın fərdiləşdirilməsinə kömək edən və süjet-kompozisiya funksiyasını yerinə yetirən xəyallara xüsusi əhəmiyyət verir. Qəhrəmanları şəxsiyyətə xas olan vacib emosional məzmununu əks etdirən xəyallar, peyğəmbərliklərin və əlamətlərin bütün əsas motivlərini və simvollarını özündə cəmləşdirir. O öz düşüncələrində, "talehin pisliliyi"ni açıq şəkildə göstərir və onun fikrincə belə hallara müqavimət göstərmək mümkün deyil.

References

1. Vygotsky L. Psychology of Art, Moscow, 1965, p113
2. Jung K. Analytical Psychology M.1998, p. 230
3. Sayings of Confucius, his disciples and other persons. St. Petersburg, 1911, p. 87
4. Freud Z. Essays on the Psychology of Sexuality. Moscow, 2008, p. 163

5. Fromm E. The Art of Love M. 1956, p. 177
6. Jung K. Analytical psychology M.1998, p. 221
7. Grodetskaya, A.G. Tradition answers: the lives of the saints in the spiritual search of Leo Tolstoy [Text] / A.G.Grodetskaya. - SPb: Nauka, 2000 - p. 119 -120
8. Nabiev N.G. Man in the world of Leo Tolstoy. -M.: Dialogue-MGU, 1999, p. 234
9. Fromm E. The Art of Love M. 1956, p. 23
10. Shmelev V.D. Philosophical and theological concepts of Leo Tolstoy // News of the Ural State University, 2004, No. 32, p. 154.

Rəyçi: ps.f.d. S.Mansurova

Göndərilib: 03.10.2021:

Qəbul edilib: 19.10.2021